

EXISTENTIEFILOSOFIE

Jacques De Visscher

Jean Grondin, *Over de zin van het leven. Filosofisch essay*. Kampen / Kappelen, Klement-Pelckmans, 2005, 131pp., € 19,95 ISBN 90 77070 68 0/90 289 3830 3

Het lijkt er soms op dat filosofen vooral geleerd over andere geleerde filosofen denken en schrijven. We horen dit op congressen en zien dit in de aanbiedingscatalogi van de grote, vooral Duitstalige en Engelstalige, uitgeverijen. Het is natuurlijk waar: filosofisch zijn we geen individuen die autonoom alles uit zichzelf putten. Nee, voor alles en nog wat – en dus ook in het denken – zijn we op verworvenheden van de cultuurgeschiedenis, de omgeving, de taal, de traditie en de wereld aangewezen. Wat en wie zouden we zonder de anderen zijn?

De Canadese filosoof, Jean Grondin, hebben we ook in het gezelschap van geleerde collega's leren kennen. Hij is een deskundige van de hermeneutische traditie en aan het oeuvre van Hans-Georg Gadamer heeft hij veel aandacht besteed, we denken onder meer aan zijn heel lezenswaardige filosofische biografie die hij aan de Duitse filosoof heeft gewijd. Zonder die geleerdheid kunnen we het niet stellen, we zitten nu eenmaal op de schouders van anderen die ons inderdaad veel hebben geholpen en geleerd. Maar er is ook meer: ervaringen die onze existentie aangaan, kennen we allemaal, maar deze ervaringen met hun vooronderstellingen en hun draagwijdte begrijpen, is niet eenvoudig. Daar komt veel reflectie aan te pas die onvermijdelijk specialistisch wordt omdat slechts weinigen zich met de inbedding van die ervaringen inlaten. Zoiets vraagt geduldige aandacht en de studie van de reflecties van anderen die bij deze ervaringen zijn blijven stilstaan. Dan is de verleiding groot om zolang mogelijk in het gezelschap te vertoeven van diegenen die datgene wat ons aanbelangt en bezighoudt zo voortreffelijk hebben overdacht. En toch kan die geleerdheid onder geleerden die zich op een filosofische hermeneutiek van de hermeneutische praktijk gooien, daarvan theoretische modellen ontwerpen, om die dan kennistheoretisch te toetsen en met modellen van anderen of uit andere disciplines te vergelijken, beginnen te vervelen. Dan kan de vraag komen: 'waarmee zijn we bezig: met de geleerdheid van ons specialisme of met het inzicht in ons levenslot dat we ook met niet-filosofen delen?' Specialisme en inzicht hoeven elkaar niet uit te sluiten – hoewel dit vaak gebeurt – en sommige filosofen slagen er echt in te weten wanneer specialisme zich opdringt, terwijl ze tegelijk beseffen dat inzicht en wijsheid het uiteindelijk op dit specialisme moeten halen. We kunnen hier de wijsgeer met de goede architect of met de

bezorgde arts vergelijken. Architecten en artsen moeten in hun vakgebied specialisten zijn, zoniet brengen ze van hun professie niets terecht, maar uiteindelijk zal de goede bouwkwstenaar beseffen dat hij de herbergzaamheid van de mens moet dienen, terwijl de bezorgde arts oog heeft voor lijden en genezing van een patiënt.

Hoewel Jean Grondin de vraag naar de mogelijke vervreemding van de wijsgeer, geplaagd door de virus van het specialisme, niet stelt, lijkt hij zijn boek, *Du sens de la vie*, waarvan Michel Meynen een aardige vertaling heeft gemaakt, toch in de geest te hebben geschreven van iemand die zijn geleerdheid nu juist niet wenst te demonstreren. Hij geeft er de voorkeur aan vanuit het inzicht te vertrekken: "Al geruime tijd vind ik dat ik het vroeg of laat wel eens zou mogen hebben over de innerlijke dialoog die zo typisch is voor de mens" (p.7). Het is een mooi begin, waarna Grondin een aantal bekende vragen herformuleert en er onmiddellijk aan toevoegt:

Het is helemaal niet nodig het getuigenis van befaamde filosofen in te roepen. Hier weerklinken immers de fundamentele filosofische vragen, de enige die van belang zijn. Iedereen stelt ze; het zijn nochtans vragen waarop men nogal weinig antwoordt of, wat op hetzelfde neerkomt, waaraan men het vaakst voorbijgaat, omdat men wacht tot men er tijd voor heeft, alsof de tijd zelf ook niet gedurig voorbijgaat (pp. 7-8).

Men zou eigenlijk wel wensen dat alle filosofen dit inzicht in ere houden en als basis voor hun beschouwingen, hun gedachteconstructies en hun onderzoek nemen.

Welke zijn nu die vragen waarop Grondin zinspeelt? De proef op de som zou er kunnen in bestaan dat we niet-filosofisch en niet-theologisch geschoolden op een rustig moment hun verhaal laten vertellen over wat hen – en tegelijk ook de mens – *uiteindelijk* aanbelangt, wat hun fundamentele en zelfs essentiële vraagstukken of problemen zijn. Stel dat we er in zouden slagen de aanvankelijke onwennigheid, gewekt door de vraagstelling, weg te nemen, zouden hun verhalen dan niet het onbehagen en de onzekerheid, de angst, de onrust en het verlangen evoceren die met het besef, het ontdekken en zoeken van de levenszin gepaard gaan? Of we geleerd zijn of niet, de verhalen waarin we onbehagen en verlangen, angst, onrust en onzekerheid in ons bestaan trachten te verwoorden, zijn in de meeste gevallen stamelende, maar daarom niet minder concrete verhalen, waarvoor we veel tijd nodig hebben om ze te articuleren en ook tot ons te laten doordringen. Daar komen enige levenservaring, intelligentie en zin voor beschouwelijkheid bij te pas – een promotie of deelnemen aan een prestigieus onderzoeksproject volstaan niet of kunnen in bepaalde gevallen zelfs een beletsel vormen. Wellicht is het wel zo dat we allen in staat willen zijn dit verhaal min of meer te vertellen – misschien is dit de grond van de uitdrukking 'op verhaal komen' – niet alleen voor onszelf, maar ook voor anderen, om te

beseffen dat hoewel niet alles, maar toch veel zinnig is geweest en dat deze zin, zo schrijft Grondin, inhoudt dat de mens:

zijn leven kan leiden alsof het geoordeeld moet worden, alsof het leven gehoor moet geven aan een appèl, een eis of een verwachting die zijn dierlijkheid transcenderen en die de basis vormen van zijn menselijkheid – zeg maar zijn vermogen om iets ander dan beest te zijn (p.15).

Dat wil zeggen dat we een goed leven willen dat uiteindelijk niet met ‘veel geluk hebben’ kan samenvallen. Zeggen we van iemand dat hij of zij ‘goed heeft geleefd’, dan kunnen we daarmee bedoelen dat de betreffende persoon de chance heeft gehad van veel in het leven te profiteren. Zijn we enigszins bedachtzaam, dan weten we dat *dit* ‘goed leven’ toch niet hetzelfde is als het ‘goede leven’ dat we ook ‘ethisch’ leven of ‘spiritueel’ leven noemen. Daar komt bijvoorbeeld bij dat de betreffende persoon ook (of vooral) voor anderen goed is geweest, dat hij zijn geluk niet voor zich alleen heeft gehouden, dat hij zich voor iets heeft ingezet en dat hij de grenzen van zijn ik ‘goed’ heeft overschreden.

‘Filosofisch’ de vraag naar de zin van het leven stellen, brengt Grondin in een kritische situatie waarbij hij het vragen niet uitsluitend tot zijn persoonlijke vraagstelling beperkt. Vragen stellen over de vraag naar de zin van het leven, houdt vlug in dat we ons in een situatie bevinden die we gemakkelijkschalve ‘problematisch’ noemen. Grondin heeft het in verband hiermee over ‘een vrij recent probleem’, omdat de genoemde zin niet zo maar te verhelderen valt en omdat de inhoud ervan allesbehalve vanzelfsprekend is, zodat we als het ware voor en onoplosbaar vraagstuk staan:

Eenzijds omdat het zeer moeilijk lijkt een zin te geven aan het leven wanneer deze zin zelf ook problematisch is geworden. Het is een beetje zoals wanneer je je afvraagt welke zin een verouderde instelling of een uitgebluste liefdesrelatie nog heeft. Anderzijds omdat het leven moeilijkheden oplevert en alle pogingen om het een zin te verlenen of om er die opnieuw aan toe te kennen, het alleen maar verergeren. Je kan bijgevolg het onderwerp van de zin van het leven niet zonder zorgen aansnijden. Het leven verlangt terug naar deze zorgeloosheid, dat is als het ware zijn tragiek (pp. 21-22).

In de ‘filosofie’ maken we van omwegen gebruik als we voor een onoverkomelijke moeilijkheid schijnen te staan. Als de notie ‘zin’ problematisch is geworden, vragen we ons af welke opvattingen er over ‘zin’ bestaan, om dan vervolgens die opvattingen aan een kritische analyse te onderwerpen. Dit is een hachelijke onderneming, want zo lopen we het gevaar aan de oorspronkelijke vraag niet meer toe te komen. Trouw aan zijn uitgangspunt om zo concreet mogelijk, van ‘binnenuit’ te spreken, om de innerlijke dialoog te voeren, wil Grondin het over de zin van het leven vooreerst hebben als “een gerichte zin, bekleed met een betekenis die het bewustzijn kan vatten. Het is een betekenis die

kleeft aan het leven dat al zijn eigen richting uitgaat” (p.31). Het gaat dus niet om iets dat we construeren, althans niet van bij de aanvang. Geboren worden is ‘ter wereld komen’, zowel in de wereld van het alledaagse van onze ouders worden ingelijfd en opgenomen als zich in die wereld inpassen. Er is al een en ander in onze biografie gebeurd vooraleer we zelf iets als ‘zin’ construeren. Het is goed dat Grondin die veelbesproken ‘zin van het leven’ dedramatiseert en voor de oorspronkelijke gegevens aandacht vraagt: “Zin is eerst de betekenis die zich van ons meester maakt, die ons meeslept en die ons ergens naartoe leidt (...)”(p.38). Waarom dan niet luisteren en nagaan hoe en waar die betekenisstroom zich manifesteert? De auteur laat de kans niet voorbij gaan om oog te hebben voor de tekens die de wereld ons feitelijk biedt nog vóór een discours die tekens in een systeem of theorie meent te vatten en verklaren. De wijsgeer zal het hier over een hermeneutiek of vaardigheid van het duiden en interpreteren hebben, rekening houdend met de steeds aanwezige spanning tussen het gezegde en niet-gezegde. Het ‘filosofische’ zoeken naar de zin van het leven is dan, zo schrijft Grondin, “het moeizame zoeken naar een taal die geschikt is om een gerichtheid toe te kennen aan de existentiële twijfel waardoor de innerlijke dialoog bij iedereen wordt verscheurd”(p.51). Ja, wat we over onze eigenlijke levenssituatie vertellen, is, zoals we al hebben gesteld, niet zelden een stamelen, waarbij we nooit zeker zijn of we ons goed uitdrukken, of we alles vertellen wat we willen vertellen en of we, juist door de dynamiek van het spreken, zowel minder kunnen zeggen dan vermoed – zodat er een ‘reservoir van het niet-gezegde’ blijft – als meer zeggen dan we hebben verhoopt – zodat in het gezegde iets ‘nieuws’ ontstaat. De taal leert ons dat we noch transparant zijn voor onszelf, noch een onverdeeld beeld en verhaal van onszelf hebben, bijgevolg kennen we die gespletenheid in ons zelfbewustzijn en in het besef tot een wereld te behoren waarin zoveel niet tot ons particuliere zijn terug te voeren is.

Voor Grondin zijn de tekens zeker niet uitsluitend talig-semantisch; er is voor hem ook de gerichtheid of de zin die het leven zelf toont en die wij kunnen zien:

(...) de cel die zich voortplant, de planeet die rondom een ster draait, de trekzalm die tegen de stroom in zwemt op het moment van het kuitschieten, de bij die van bloem tot bloem haar honing verzamelt, hebben zij geen betekenis? Nemen wij niet eveneens deel aan deze betekenisorde? Stellen wij ons geen zinsvragen omdat we voelen (*sentire*) dat wij ergens naartoe gaan? (p.56).

Opnieuw moeten we niet in de eerste plaats wijsgerige teksten lezen om in te zien dat hoop en verwachting, gerichtheid en oriëntatie onlosmakelijk met het leven zelf zijn verbonden. Realiseren we ons dat al niet als we het spel van een kind observeren of naar kippen op zoek naar graankorrels kijken? Grondin beklemtoont dat deze gegevens geen geïsoleerde en dus al te contingent

toestanden zijn, maar deel uitmaken van de immanente trend in het leven zelf. Er is echter wel het reflexieve zelfbewustzijn nodig om in deze hoop en verwachting, gerichtheid en oriëntatie het goede te onderkennen en in de gemeenschap ter sprake te brengen. Bewustzijn en gemeenschappelijkheid vooronderstellen trouwens elkaar. We dienen immers te begrijpen

dat de eerste en de fundamenteelste ervaring van het bewustzijn die van de 'stem van het geweten' is, van de totale verantwoordelijkheid jegens de 'ander'. De Latijnse term *conscientia* dient eerst om een kennis weer te geven die gemeenschappelijk is aan een aantal personen, die dus 'vertrouwelingen' zijn, letterlijk de personen die elkaar wederzijds vertrouwen schenken (*fides*) en die een gemeenschappelijke kennis delen, een mede-weten [*con-science*] (dat een medeplichtigheid, een samenspanning, een complot, enzovoort kan impliceren). Daarom betreft het geweten meteen al de ander, die zich uitdrukt in een innerlijk appèl dat me verbindt en dat me bijgevolg tot een bewustzijn van mijzelf leidt (p. 78).

De gemeenschappelijkheid van het bewustzijn/geweten is een gegeven dat we niet nog eens moeten funderen; dit gegeven werkt funderend en gaat ons willen vooraf, het behoort immers tot de wereld waarin we worden verwelkomd. Is het nu niet juist op die manier dat we door de bronnen van zin worden meegevoerd? Dit vooronderstelt dan onvermijdelijk een aanvaarden en het genoemde vertrouwen dat de redelijkheid van die zin wordt bevestigd. Dit sluit echter niet uit dat in die groei in het deelnemen aan de gemeenschappelijkheid van de gemeenschap (of aan de wereldlijkheid van de wereld die ons omgeeft) de kritische reflectie in de waardenoverdracht (of traditie) een corrigerende rol speelt. We kunnen dit vaak in de ontwikkeling van iemands levensloop zien die er in bestaat dat dit 'zich inpassen' niet zonder rebellie geschiedt, maar dat rebellie niet het laatste woord is, omdat er ook nog plaats voor aanvaarding en verzoening moet zijn, anders is een gemeenschap niet mogelijk en blijft er alleen 'individualisme' over. Geïnspireerd door Plato schrijft Grondin in dit licht:

De zin van ons handelen, van ons leven, hangt niet zoveel af van een conceptuele beheersing. Hij steunt veel meer op gewaarworden van een zin die ons in vervoering brengt en die ons tegelijkertijd telkens ontglipt (p.90).

Jean Grondin gaat dus in tegen een bepaalde opvatting van humanisme die erin bestaat de eigenmachtigheid als voorwaarde voor en als einddoel van het morele handelen te definiëren. Hij pleit veeleer voor een grote aandacht voor de aanwezige bronnen die ons particuliere zijn voorafgaan en overschrijden. Daar is vooreerst 'de *gemeenschappelijkheid* van onze fragiliteit' (p. 93) en vervolgens het al genoemde '*verbonden-zijn* van het bewustzijn' (p. 94). Deze twee gegevens verwijzen naar elkaar: we doen een beroep op de in de gemeenschap en in de wereld aanwezige gastvrijheid om onze wezenlijke kwetsbaarheid te helen,

en juist deze mogelijkheid verbindt ons met elkaar, niet alleen vanuit een nood aan affectie en troost, maar ook – actief – vanuit het besef dat de herbergzaamheid van de gemeenschap en van de wereld een opdracht is die veel verder reikt dan ons particuliere bestaan. We hebben het hier over het Goede, het gevoel “voor het rechtvaardige, begrepen als de achtergrond die onze gewetens bindt en verbindt” (p. 91). Dit is een van de belangrijkste thema’s van alle grote religies en van de seculiere levensbeschouwingen die van de religies zijn afgeleid. Tegelijk is het echter een thema dat door geen enkele religie of godsdienst is verzonnen. Religies vertolken dit Goede; zij komen en ze gaan in de mate dat ze dit thema of dit beginsel goed belichamen. Hierbij is het opvallend dat zij in principe de bron en de grond van het Goede niet in de eigenmachtigheid van de mens situeren, maar in een of andere manifestatie van het transcendente: het ‘hogere’, het ‘goddelijke’, de ‘goden’, ‘God’, de ‘Almachtige’, de ‘Grote Bouwmeester van het heelal’, de ‘Natuur’, et cetera. Dit Andere, dat ons oriënteert en richt, is door honderden beschavingen en religies, die de geschiedenis van de mensheid heeft gekend, in ontelbare beelden en/of teksten geëvoceerd en vorm gegeven – of juist niet vormgegeven, maar als niet af te beelden of als onuitspreekbaar (ineffabel) opgevat, ondanks zijn ontegensprekelijke werkelijkheid. De – soms moeizame – aanvaarding van deze werkelijkheid, die Grondin het goddelijke noemt, heeft nagenoeg altijd tot een gethematiseerd bewustzijn van het begrensd - zijn, van de fragiliteit en van de sterfelijkheid geleid. Het is daarom een bewustzijn dat zich niet tot een louter besef of inzicht beperkt, maar dat bovendien de bron is van een niet te overziene literatuur en van zovele plastische en muzikale uitbeeldingen. “Er is geen menselijke natuur, geen betekenisvol leven, zonder dit bewustzijn, zonder deze klaarblijkelijkheid”, zo schrijft Grondin (p. 93).

We weten echter dat in de hedendaagse westerse wereld de boodschap van deze religieuze beelden en verhalen voor heel veel mensen ongeloofwaardig is geworden en daarbij ofwel object van esthetische waardering ofwel tot voorwerp van profanatie en spot is omgevormd. Het radicale karakter van de westerse secularisering dat religie als onbelangrijk en ongeloofwaardig afschrijft of als een restant van een verouderde en door de wetenschap weerlegde levens- en wereldbeschouwing bepaalt – waarvan sommige vormen hoogstens als kunst te waarderen zijn – is van recente datum en is bovendien een unicum in de wereldgeschiedenis. Bovendien weet niemand of dit meestal scientistisch gemotiveerd ‘atheïsme’ onze eeuw overleeft. We weten nu wel dat sommige ‘atheïsten’ even kinderachtig en naïef zijn als sommige verhalen over God, vrouw en duivel. Dit belet echter niet dat de sceptische wijsgeer, die de strategieën van de culturen wil begrijpen, zowel de religieuze zoektochten als de manifest authentieke getuigenissen van zinloosheid van bestaan en heelal ernstig dient te nemen. Beperkt hij zich nu alleen tot een begrijpen en ernstig nemen? Vaak is zo’n beperking heel wat beter dan een aantal geëngageerde houdingen, waarvan de ergste deze van de (zowel atheïstische als theïstische) betweterigheid

is die elke scepsis opzij zet om dan heel belerend en zelfs despotisch 'waarheden' op te leggen. Daaraan bezondigt Grondin zich gelukkig niet, maar hij schort zijn persoonlijke visie ook niet op; ook deze kan oriënterend werken:

Ik kan de ten hemelschreiende zoektocht naar de zin van het leven in een heelal van koudmakende onzin niet voorbijzien, omdat ik beseft dat de zinsvraag tot mijn bestaansconditie behoort. Een wereld van onzin vooronderstelt een wereld die zich wijdt aan de zin en aan het Goede, en die de basis vormt van het bewustzijn dat ik van mijzelf heb. Deze zin is al die van onze levens, wij moeten hem niet uitvinden, maar hem terugvinden, hem ervaren en hem aan anderen doen voelen. De ervaring van de onzin van het heelal en van de dood die me wacht, laat een nieuwe solidariteit met anderen zien, die de banden nauwer aanhaalt en die me helpt het essentiële te ontdekken of te herontdekken: ik kan niets ondernemen tegen mijn onmacht, ik kan mijn bescheiden leven werkelijk niet 'met één el' verlengen, ik kan de ander hulp bieden, ik kan proberen hem gelukkig te maken en ervoor zorgen dat hij een waardig leven leidt. En alle moraal leidt daar naartoe. Alles wat me aan de zin bindt, alles wat me doet hopen, is de verwachting van een zinvol leven voor de ander, opdat de ander zou kunnen leven alsof het leven zin had. Boven mijn eigen leven zal ik dus dat van de ander ontdekken (p. 105).

Zouden we nu een vervulling van zo'n leven geen voorbeeldig leven kunnen noemen, een leven dat naar zijn zin voltooid is? Zouden we nu bij zo'n te voltooien leven nog moeten gewagen van een leven 'alsof' het zinvol zou zijn? Is zo'n zinvol leven niet ook zinvol ingebed, zodat we niet alleen de zin van het leven ervaren, maar ook beseft hebben van de zin van de wereld, van het heelal en zelfs van de dood? Dit zijn uiteindelijk vragen waarvan het antwoord de wijsgerige reflectie en scepsis overschrijdt: het zijn vragen die mensen alleen met hun bestaan beantwoorden. Dit behoort niet meer tot Grondins hermeneutische reflectie op een zin die hij uiteindelijk in de immanentie van de transcendentie ziet, die hij ook niet tot de verklaarbare fenomenen rekent.

Jean Grondin is vertrokken waar hij diende te vertrekken: de innerlijke dialoog. Heel zijn wijsgerig verhaal is van dit overleg met zichzelf doordrongen. Zijn verdienste gaat echter nog verder: hij betreft ook de aandachtige en geduldige lezer bij deze dialoog, zodat deze ook zelf dit innerlijk gesprek voltrekt. Dit is een goede uitnodiging tot authentiek filosoferen.